

De energietransitie als regio-opgave

Kansrijk maar ook risicovol!

HET **pon | telos**

Colofon

Auteurs

Dr. S. Agterbosch
Drs. M. van Duren

Datum

mei 2022

© 2022 Het PON & Telos

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij Het PON & Telos. Gehele of gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

Vermenigvuldiging en publicatie in een andere vorm dan dit rapport is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van Het PON & Telos. Hoewel deze publicatie met de grootst mogelijke zorg is samengesteld, kan Het PON & Telos geen enkele aansprakelijkheid aanvaarden voor eventuele fouten.

Meer informatie

www.hetpon-telos.nl

De energietransitie als regio-opgave. Wel legitiem, maar (nog) niet gerechtvaardigd

De energietransitie heeft op veel terreinen gevolgen voor onze samenleving. Het meest zichtbaar en tastbaar zijn de veranderingen in onze fysieke leefomgeving, waar daken vol liggen met zonnepanelen en windmolens in het landschap draaien voor de opwek van duurzame elektriciteit. Maar de gevolgen gaan verder dan datgene wat het meest zichtbaar en tastbaar is. Als basisvoorziening is energie noodzakelijk voor alledaagse zaken als wonen, zorgen, het bereiden en bewaren van voedsel, ontspanning, werken, leren, communiceren en deelnemen in sociale activiteiten (1, 2). Veranderingen in de opwek, distributie en opslag van onze energie en daarmee samenhangend in de toegankelijkheid ervan, raken dan ook aan de basis van ons moderne (samen)leven. Waarin toegankelijkheid van energie met de stijgende energieprijzen niet meer voor iedereen vanzelfsprekend is.

Het is tegen deze achtergrond dat het zoeken en vinden van de benodigde ruimte voor hernieuwbare energieopwekking plaatsvindt. Een zoekproces waarin ruimtelijk samenhangende afwegingen gemaakt moeten worden op basis van systeemtechnische, economische en ruimtelijke inrichtingsprincipes. Een zoekproces ook, waarmee veel andere maatschappelijke opgaven verbonden zijn: denk aan de landbouwtransitie, ruimteclaims voor natuurherstel en -ontwikkeling, maar ook de woningbouwopgave en de leefbaarheid van (kleine) kernen. Een zoekproces kortom, dat alleen in samenhang met die andere opgaven kan worden vormgegeven, gebiedsgericht en over de sectorale beleidsdomeinen heen. Een zoekproces bovendien dat niet alleen kan gaan over CO₂-reductie en netinpassing, maar ook moet gaan over het eerlijk verdelen van de lusten en de lasten.

In navolging van het nationale Klimaatakkoord¹ heeft dit zoekproces zijn beslag gekregen in regionale netwerksamenwerkingen: in 30 energieregio's hebben decentrale overheden, in afstemming met maatschappelijke partners, netbeheerders, bedrijfsleven en bewoners gezocht naar bestuurlijk, maatschappelijk – en soms planologisch - verdedigbare regionale energie transitie strategieën (RES'en). Onder andere in de vorm van zogenaamde zoekgebieden voor wind en zon. Een belangrijke reden om dit zoekproces regionaal te organiseren en de RES'en lokaal te laten bekrachtigen was de verwachting dat het werken van onderop voor meer maatschappelijke betrokkenheid en draagvlak zou zorgen. En daarmee voor een meer democratisch gelegitimeerd resultaat. Immers, wanneer de juiste stakeholders voldoende hebben kunnen deelnemen aan de ontwikkeling van de energiestrategie, zal deze eerder als aanvaardbaar en redelijk worden geaccepteerd of zelfs omarmd.

¹ Met andere landen hebben we afgesproken dat we in Nederland in 2030 49% minder CO₂ uitstoten dan in 1990. In het Klimaatakkoord van juni 2019 hebben we voor verschillende sectoren nadere voorstellen en plannen vastgelegd om dit te realiseren. Voor de sectoren Elektriciteit en Gebouwde Omgeving is gekozen voor een proces van regionale samenwerkingen om de landelijke afspraken uit te werken.

Het is goed om deze verwachting nog eens onder de loep te nemen. Zeker nu de RES'en zijn vastgesteld en de komende jaren in het teken van uitvoering staan. Want uitvoering betekent concreet worden en keuzes maken om projecten met voldoende kwaliteit en draagvlak daadwerkelijk gerealiseerd te krijgen. Dat wordt echt nog spannend.

Regionale Energiestrategie (RES)

De Regionale Energiestrategie (RES) is één van de maatregelen uit het nationale Klimaatakkoord. Doelstelling is 35TWh duurzame energie op land in 2030. Daartoe zijn in 2019 30 Energieregio's gevormd, die in 2021 een RES 1.0 document hebben opgeleverd, waarin de nationale doelstelling regionaal is vertaald. Vanaf dat moment wordt stapsgewijs toegewerkt naar uitvoering van de RES 1.0. Daarbij zijn er twee ijkmomenten: RES 2.0 op 1 juli 2023 en RES 3.0 in 2025. De omgevingsvergunningen voor zon- en windprojecten voor 2030 moeten dan zijn verleend, zodat de nationale doelstelling in 2030 gehaald kan worden. De periode tussen 2030 en 2050 wordt benut om tot een 100% hernieuwbare energievoorziening in Nederland te komen.

Deze aanpak past in een trend waarin voor steeds meer maatschappelijke opgaven op regionaal en lokaal niveau naar oplossingen wordt gezocht. De keuze voor dit schaalniveau hangt niet alleen samen met de gedachte dat op dat niveau maatschappelijke betrokkenheid en acceptatie beter te organiseren zijn, maar ook dat de verbinding met andere opgaven in de fysieke leefomgeving gemakkelijker gelegd kan worden. Ook eerdere (negatieve) ervaringen met beleidsvorming en implementatie op het vlak van duurzame energie hebben meegespeeld bij de keuze voor deze opgavegerichte regionale aanpak. Het top-down karakter waarmee er in de periode 2001 tot 2010 in diverse provincies zoekgebieden voor wind op land zijn aangewezen heeft destijds in veel gemeenten tot maatschappelijke weerstand geleid¹.

De keuze voor een opgavegerichte regionale netwerksamenwerking is vastgelegd in afspraken tussen de rijksoverheid en de nationale koepels (Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Interprovinciaal Overleg en de Unie van Waterschappen). Die afspraken vormden in feite een open, maar niet vrijblijvende, uitnodiging aan provincies, gemeenten en waterschappen om naar eigen inzicht een regionaal samenwerkingsverband vorm te geven en in afstemming met stakeholders een regionale transitie strategie te ontwikkelen¹. De Energieregio's die daaruit zijn ontstaan zijn geen formele bestuurslaag en ook geen samenwerkingsverband op grond van de Wet gemeenschappelijke regelingen¹. Ze hebben daarmee geen publiekrechtelijke grondslag. Dat betekent onder andere dat bevoegdheden van de samenwerkende overheden niet kunnen worden overgedragen aan de energieregio en dat er wettelijk niets geregeld is voor de controle en verantwoording van de besluitvorming¹. De energieregio's hebben daarmee een behoorlijke graad van vrijheid als het gaat om de wijze waarop zij de regionale transitie strategieën procesmatig en inhoudelijk ontwikkelen: ze mogen zelf bepalen hoe en met wie ze tot een RES komen. Daarmee hebben ze ook de verantwoordelijkheid om de democratische legitimiteit van dit proces te borgen.

Het risico van een democratisch tekort

De theorie zegt het mooi: een democratisch legitiem beleids- en besluitvormingsproces weerspiegelt de wil van de samenleving, bevordert op effectieve wijze het algemeen belang en houdt rekening met de consequenties voor individuele stakeholders (3). Maar de praktijk is weerbarstig en uitdagend. Juist in gebiedsgerichte regionale netwerksamenwerkingen, die gekenmerkt worden door meervoudige belangenafwegingen en besluitvorming over de (regionale) verdeling van lusten en lasten is het vormgeven van een democratisch legitiem afwegingsproces nog niet zo eenvoudig (4). Het vraagt erom dat de juiste spelers (**wie**) op het juiste moment geïnformeerd en betrokken worden en hun inbreng (**wat**) kunnen leveren (al dan niet direct of via volksvertegenwoordigers). Gebeurt dit niet, dan bestaat het risico dat de uitkomst of het resultaat van het proces, in dit geval een RES met daarin zoekgebieden voor wind en zon, in de uitvoering op weerstand stuit en dat het vertrouwen in de netwerksamenwerking afneemt.

In haar publicatie 'Legitimiteit gezocht' (3) bespreekt de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur verschillende perspectieven op democratische legitimiteit. In die perspectieven komen steeds het **wie** en het **wat** van netwerksamenwerkingen als bepalende factoren voor de legitimiteit van beleids- en besluitvormingsprocessen naar voren. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen betrokkenheid van volksvertegenwoordigende organen en de betrokkenheid van het maatschappelijk middenveld en sociale groepen. Bij het eerste gaat het om de vraag of de bij de RES betrokken gemeenteraden, waterschapsbesturen en Provinciale Staten hun volksvertegenwoordigende, kaderstellende en toezichhoudende rol in voldoende mate hebben kunnen invullen. En bij het tweede of het maatschappelijk middenveld en verschillende sociale groepen voldoende toegang hebben (gehad) tot het RES-proces en ook daadwerkelijk invloed hebben (gehad) op het uiteindelijke resultaat.

Beide aspecten zullen we hieronder verder uitdiepen, om vandaaruit uitspraken te kunnen doen over het democratisch gehalte van de RES-processen en de RES'en als voorlopig resultaat daarvan. Voordat we dat doen staan we stil bij opdracht die de energieregio's vanuit het Klimaatakkoord hebben meegekregen. Het is immers deze opdracht die mede aan de basis staat van het **wie** (er betrokken moet worden) en het **wat** (er besloten wordt).

De opdracht van de Energieregio's

De overkoepelende opdracht die de Energieregio's hebben meegekregen is duidelijk. Om in 2030 50% minder CO2 uit te stoten moet er voor 35TWh aan duurzame opwek in Nederland gerealiseerd worden. In zichzelf is deze opdracht via het Klimaatakkoord op democratische wijze tot stand gekomen. Daarbij is geleerd van eerdere negatieve ervaringen met top-down sturing op dit dossier en bovendien wordt deze opdracht inhoudelijk door een meerderheid van de Nederlanders onderschreven: ongeveer 75% van de Nederlanders vindt het belangrijk dat een omschakeling plaatsvindt van fossiele brandstoffen naar duurzame energie en staat bovendien positief tegenover het stimuleren daarvan (5-7). Maar de opdracht behelst meer dan een kwantitatieve doelstelling alleen: in het Klimaatakkoord zijn verschillende maatschappelijke nevens doelstellingen geformuleerd waaraan de energieregio's invulling moeten geven. Zo wordt gesteld dat 'ieder huishouden in de eigen, dan wel huurwoning, mee moet kunnen doen en dat de transitie op een eerlijke en rechtvaardige wijze gerealiseerd moet worden' (8). Dit streven naar een eerlijke en rechtvaardige transitie en daarmee samenhangend het streven naar draagvlak is onder andere vertaald in de afspraak dat er sprake moet zijn van 'een evenwichtige eigendomsverdeling in een gebied (waar een wind- of zonnepark gerealiseerd wordt) waarbij gestreefd wordt naar 50% eigendom van de productie van de lokale omgeving (burgers en bedrijven)' (8).

Voor zover wij kunnen overzien hebben vrijwel alle, zo niet alle, energieregio's in Nederland, het streven naar een betaalbare, eerlijke en rechtvaardige transitie overgenomen. En ook deze nevens doelstellingen kunnen op breed draagvlak onder bewoners rekenen (9). Het zijn dan ook belangrijke richtinggevend criteria voor het vormgeven en uitvoeren van de regionale transitie strategieën. Tegelijkertijd constateren we dat juist deze ambities niet of slechts in beperkte mate geoperationaliseerd zijn in de RES'en 1.0. De vraag die daaruit voortvloeit is of ze in deze eerste fase voldoende aan bod zijn geweest en of heikele punten, zoals de impact op de lokale leefomgeving en de mogelijkheid tot participatie voor verschillende groepen, niet teveel zijn doorgeschoven.

Bestuurlijk vertrouwen, politieke twijfel

In alle energieregio's hebben de betrokken volksvertegenwoordigers voorafgaand aan het RES-proces kaders meegegeven; meestal in de vorm van een startnotitie. Procesmatig is dit een belangrijke stap geweest. Net zo belangrijk als het gegeven dat de concept RES'en in alle regio's voor consultatie hebben voorgelegd en dat in veel regio's moties en amendementen zijn ingediend. Uiteindelijk hebben betrokken raadsleden, leden van Provinciale Staten en leden van het algemeen bestuur van de waterschappen de uiteindelijke RES-documenten vrijwel overal ook formeel vastgesteld. Vanuit deze optiek zouden we kunnen stellen dat de totstandkoming van de RES 1.0 als politiek-bestuurlijk document democratisch legitiem is verlopen.

Tegelijkertijd geeft het geen uitsluitsel over de vraag of de betrokken volksvertegenwoordigers zich ook voldoende geïnformeerd of toegerust hebben gevoeld om hun rol ook daadwerkelijk goed in te kunnen invullen. Over het algemeen geldt dat

gemeenteraadsleden die niet actief betrokken zijn bij een regionaal samenwerkingsverband, van welke aard dan ook, vaak pas in de gemeenteraad geconfronteerd met regionale voorstellen. Bovendien bemoeilijkt de gegroeide complexiteit van veel maatschappelijke opgaven, en de energietransitie is er daar zeker één van, ook inhoudelijk de uitoefening van kaderstellende en controlerende taken. De energieportefeuille is politiek-bestuurlijk een complex dossier. En voor lokale bestuurders wellicht ook niet (meer) zo aantrekkelijk, gezien de historie van (soms felle) lokale politieke en maatschappelijke weerstand, zodra wind en zonneprojecten concreet worden. Het bestuurlijke afstemmingsproces en het opbouwen van onderling vertrouwen heeft in veel energieregio's dan ook veel aandacht gekregen. En dat lijkt niet zonder succes. Niet alleen is de bestuurlijke bewustwording over de omvang en impact van de energietransitie gegroeid, ook laten evaluaties zien dat ambtenaren en bestuurders over het algemeen veel vertrouwen hebben en tevreden zijn over de wijze waarop het RES-proces verlopen is (3, 10). Tegelijkertijd zijn er de nodige punten van twijfel of onvrede. Zo kwam bijvoorbeeld uit een procesevaluatie van de totstandkoming van de RES 1.0 van energieregio Rotterdam Den Haag naar voren dat 45% van de respondenten (bestuurders, ambtenaren en raadsleden) onzeker is of er wel een goed product is opgeleverd. En 39% twijfelt of de plannen in de RES 1.0 ook daadwerkelijk zullen worden uitgevoerd. Die twijfel ligt vooral bij de politiek (11).

Raadsleden voelen zich soms in een spagaat geduwd door het samenwerkingsverband en de zoekgebieden, plannen en projecten die in de RES 1.0 zijn opgenomen. Ze voelen zich niet genoeg geïnformeerd en vanwege het regionale afstemmingsproces hebben ze het idee dat er niets anders resteert dan te 'tekenen bij het kruisje'. Of raadsleden ook daadwerkelijk niet goed geïnformeerd zijn is lastig te beoordelen. De dertig energieregio's in Nederland doen er ondertussen namelijk wel van alles aan om ook de volksvertegenwoordigers te betrekken in de vorm van webinars, bijeenkomsten en werksessies.

Hoe dan ook is de gesignaleerde twijfel een aandachtspunt voor het vervolg van het proces. Zeker gezien het gegeven dat de RES-documenten niet meer (maar ook niet minder) zijn dan een bestuurlijke en beleidsmatige intentie, zonder enige formele, bindende juridisch-planologische status. Het vervolg valt of staat dus met het commitment van de politiek en de samenleving.

Beperkte betrokkenheid tot nog toe

Regio's hebben geprobeerd om zowel maatschappelijke partijen als individuele bewoners te betrekken bij hun plannen, maar in veel RES-processen lag de nadruk op participatie van belangenorganisaties, zoals boerenorganisaties, energiecoöperaties, natuurbeschermingsorganisaties en experts. Zij hebben bijvoorbeeld via online bijeenkomsten inbreng kunnen leveren op de ruimtelijke vertaling van energetische ambities in de regio.

In veel energieregio's is de rol van individuele bewoners beperkt gebleven. Zij hebben natuurlijk via hun volksvertegenwoordigers 'een stem' in het proces, maar zijn amper direct actief betrokken geweest bij de totstandkoming van het document. Participatie van bewoners heeft zich beperkt tot 'informerend' via bijvoorbeeld een regionale RES-website en/of 'raadpleging' via enquêtes. Dit terwijl het werken van onderop inclusief actieve betrokkenheid en participatie van burgers een belangrijke reden was om het RES-proces regionaal te organiseren.

Het PON & Telos voerde in 2020 internetconsultaties uit onder inwoners van de vier energieregio's in Noord-Brabant. De resultaten lieten destijds zien dat in deze regio's maximaal een kwart van de inwoners op de hoogte was van het bestaan van het RES-proces (24% in Noordoost Brabant, 18% in de Metropoolregio Eindhoven, 14% in West-Brabant en 13% in Hart van Brabant). Inwoners gaven aan wél betrokken en/of geïnformeerd te willen worden over de plannen. Met name de zoekgebieden voor wind en zon en de concrete invulling van wind en/of zonneprojecten zijn onderwerpen waarover zij graag meedenken. Bewoners maken zich namelijk zorgen over veranderingen in het landschap, en toekomstige overlast door geluid en slagschaduw door windturbines. Ook kwam naar voren dat bewoners het belangrijk vinden dat de transitie eerlijk verloopt. Andere burgerconsultaties ondersteunen dit beeld: mensen vinden het belangrijk dat de lusten en lasten eerlijk verdeeld worden en dat opbrengsten uit wind- en zonne-energie ten goede komen aan de gemeenschap (12).

Een eerlijke verdeling

Met de overgang van RES 1.0 naar RES 2.0 en verder breekt een nieuwe fase aan. De kwantitatieve energetische belofte – uitgedrukt in aantallen Terrawattuur – moet de komende jaren worden ingelost. Dat betekent dat duurzame energieprojecten planologisch verankerd moeten worden en het energienetwerk moet worden uitgebreid om aan alle vraag te kunnen voldoen. Dat is in technische en procedurele zin al een hele uitdaging. Maar het betekent ook dat gemeenten knopen zullen moeten doorhakken over (randvoorwaarden voor) definitieve ontwikkellocaties. Daarmee gaan zij invulling geven aan de ruimtelijke verdeling van lusten en (over)lasten.

Ook zullen provincies en gemeenten in deze fase beleidsmatig invulling moeten geven aan het streven naar een evenwichtige eigendomsverdeling (50% lokaal eigendom). Hoe dit lokaal eigendom ingericht kan worden of wat eventuele randvoorwaarden hiervoor kunnen zijn, heeft het Klimaatakkoord niet meegegeven. Gemeenten zullen zelf moeten vaststellen en vastleggen wat zij daaronder verstaan. Betekent het bijvoorbeeld dat burgers financieel en risicodragend mede-eigenaar moeten kunnen worden van een windmolenproject of een zonneveld (bijvoorbeeld via een energiecoöperatie). Of is een compensatieregeling voor omwonenden van dit soort projecten voldoende? En als een gemeente beleidsmatig inzet op financiële en daarmee risicodragende participatie: wat betekent dit dan voor de mogelijkheden tot participatie van lagere inkomensgroepen? Niet iedere inwoner heeft, mochten ze dat al willen, de financiële middelen om te participeren in een project voor duurzame energie. Hier is (spaar)geld voor nodig en wie dat niet heeft kan nu (nog) niet meedoen.

Toekomstige mogelijkheden voor mede-eigenaarschap van (verschillende groepen) bewoners is afhankelijk van wijze waarop gemeenten bovenstaande vragen gaan beantwoorden en omzetten in beleid². De beantwoording zal onderdeel moeten worden van het proces tot planologische verankering: de vertaling van de zoekgebieden, plannen en projecten uit de RES 1.0 in het instrumentarium dat de aanstaande Omgevingswet (2022) biedt. Dit is niet alleen gezien de beperkte uitvoeringskracht op gemeentelijk niveau een uitdaging (13, 14), maar ook gezien de (soms felle) maatschappelijke weerstand die zich met name manifesteert wanneer projecten concreet worden (12, 15). En dan wordt het politiek snel lastig.

Hoe nu verder met de RES(t)

We kunnen stellen dat het vinden van de benodigde ruimte voor hernieuwbare energieopwekking via regionale netwerksamenwerkingen tot nog toe democratisch legitiem en succesvol is verlopen. Na afstemming met de samenleving in de vorm van werkateliers (belangenorganisaties) en enquêtes (onder bewoners) en na besluitvorming door volksvertegenwoordigers is het totale bod (van alle regio's samen) hoger dan noodzakelijk om de doelstelling van 35TWh uit het Klimaatakkoord te halen. Iets om trots op te zijn, of in ieder geval niet slecht voor een regionale netwerksamenwerking op een zeer complex dossier.

Maar wie verder iets kijkt kan zich afvragen wat de waarde is van dit resultaat. Om de kwantitatieve belofte in Terrawattuur waar te maken is uitvoering nodig. En dat wordt echt spannend. Want uitvoering betekent concreet worden en (soms pijnlijke) keuzes maken. Keuzes over de verdeling van lusten en lasten (zowel ruimtelijk als naar groepen mensen). We zien een aantal samenhangende aandachtspunten:

- **Politiek-bestuurlijke stabiliteit.** De gesignaleerde twijfel onder lokale volksvertegenwoordigers is een risico en vraagt aandacht. Zeker omdat de RES-documenten geen formeel bindende juridisch-planologische status hebben kunnen veranderingen in het lokale politieke landschap, bijvoorbeeld als gevolg van de gemeenteraadsverkiezingen, leiden tot vertraging in de uitvoering. Het is de vraag is of doorgewerkt kan worden op de ingezette lijn of dat het gesprek op onderdelen, als gevolg van politieke instabiliteit, opnieuw gevoerd of verbreed moeten worden. Het is daarom belangrijk dat de energieregio's aankomende periode werk maken van het (hernieuwd) meenemen van volksvertegenwoordigers en nieuwe bestuurders in het gezamenlijke verhaal van de RES (zowel procesmatig als inhoudelijk).
- **Wisseling van de gespreksarena.** In veel energieregio's heeft de nadruk tot nog toe gelegen op het vinden van ruimte voor CO2 reductie, waarbij het duurzaamheidsaspect en de techniek dominant waren. Met de overgang van RES 1.0 naar RES 2.0 krijgt het proces een ander, meer lokaal en op de inwoner gericht karakter. Het is op dit niveau, dat (locatie- en projectgebonden) participatieprocessen op gang moeten komen om

² Gemeenten kunnen ervoor kiezen om de beantwoording van deze vragen vast te leggen in een lokaal beleidskader en het daarna over te laten aan de markt. Ze kunnen ook kiezen voor een maatschappelijke tender als route naar lokaal eigendom of zelf energieprojecten ontwikkelen (al dan niet in samenwerking met energiecoöperaties).

inwoners en maatschappelijke organisaties te laten meedenken over randvoorwaarden: om met hen (ruimtelijke) plannen en projecten te verrijken en beter passend te maken. En om hen actief te betrekken bij de invulling en uitvoering van het streven naar een eerlijke en rechtvaardige transitie (lees: 50% lokaal eigendom). Dat is een spannend proces, want hoe concreter het wordt, hoe meer maatschappelijke en politieke controverse.

- ***Uitvoeringskracht.*** Helder is dat het concretiseren van de verdeling van lusten en lasten is doorgeschoven naar de volgende fase en dat gemeenten nog lastige knopen moeten doorhakken. Tegelijkertijd maakt het gebrek aan capaciteit, juist bij gemeenten, dat processen en projecten stil komen te liggen of door onervaren mensen moeten worden opgepakt. Het organiseren van regionale ondersteuningsstructuren, gericht op het ontwikkelen en delen van kennis en capaciteit, is daarom hard nodig. De energieregio's vormen daarvoor een logische schaal en vehicle: zij kunnen bijvoorbeeld inzetten op de ontwikkeling van regionale expertpools of regionale uitvoeringsorganisaties voor de zich ontwikkelende RES-uitvoeringspraktijken (16, 17).

De vraag die resteert is of het regionale gesprek tot nog toe voldoende is gegaan over de wijze waarop het streven naar een eerlijke en rechtvaardige transitie zal worden ingericht en geborgd. En ook of dit schaalniveau zich eigenlijk wel leent voor het genereren van het juiste politiek-maatschappelijke beeld hierover. Het participatief organiseren van besluitvorming over de verdeling van lusten en lasten (ruimtelijk en naar groepen mensen) zal hoe dan ook (meer) centraal staan in volgende uitvoeringsfase van het RES-proces. Daarmee wordt dan ook duidelijk hoe invulling gegeven wordt aan het streven naar een eerlijke transitie: een belangrijke nevensdoelstelling **uit het Klimaatakkoord en van belang** voor een democratisch legitiem resultaat. Dat vervolgens ook als rechtvaardig ervaren wordt.

Referenties

1. Bouzarovski S. Energy poverty in the European Union: Landscapes of vulnerability. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Energy and Environment*. 2014;3(3):276-89.
2. Day R, Walker G, Simcock N. Conceptualising energy use and energy poverty using a capabilities framework. *Energy Policy*. 2016;93:255-64.
3. Steen M, Boogaard G, Jansen P, Westerweel J, Koopmans B. Legitimiteit gezocht: dilemma's van democratische afstand en nabijheid in het RES-proces. NSOB, Den Haag; 2021.
4. ROB. Adviesrapport Droomland of niemandsland? Uitgangspunten voor het besturen van regio's. Raad voor Openbaar Bestuur, Den Haag; 2021.
5. CBS. Klimaatverandering en energietransitie: opvattingen en gedrag van Nederlanders in 2020. Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag; 2021.
6. de Kluienaar Y, Carabain C, Steenbekkers A. Klimaatbeleid en de samenleving. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag; 2020.
7. Agterbosch S, & Verhoeven, L. Monitor houding en gedrag van Brabanders ten opzichte van de energietransitie – 2-meting. Het PON & Telos, Tilburg; 2020.
8. MinEZK. Klimaatakkoord. Den Haag. Directoraat-generaal Energie, Telecom en Mededinging; 28 juni 2019: pp: 1182019.
9. Agterbosch S, Van Duren, M. & Koomen, B. Internetconsultatie Brabantse energieregio's Rapportage REKS Hart van Brabant / Rapportage RES Zuidoost Brabant / Rapportage RES Noordoost Brabant / Rapportage RES West-Brabant. Het PON & Telos, Tilburg2021.
10. Research IO. Evaluatie communicatie en participatie RES 1.0 in Noord-Holland Noord en Noord-Holland Zuid. I&O Research, Amsterdam 2022.
11. Agterbosch S, Van Asseldonk, M., & Van Duren, M. Procesevaluatie totstandkoming RES Rotterdam Den Haag. Het PON & Telos, Tilburg2021.
12. PBL. Monitor RES 1.0. Een analyse van de Regionale Energiestrategieën 1.0. Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag 2021.
13. VNG. Het kraakt en het piept in het fysiek domein: onderzoek naar de uitvoeringskracht van gemeenten in het fysieke domein. Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Den Haag2020.
14. Rli. Geef richting, maak ruimte! Raad voor het Openbaar Bestuur, Den Haag2021.
15. Evers D, P. Nabielek & J. Tennekes. Wind-op-land: lessen en ervaringen. Een reflectie op de implementatie van windenergie vanuit een ruimtelijk perspectief. PBL, Den Haag2019.
16. Janssen J, Agterbosch, S., & B. Koomen. De kracht van de combinatie. Leren op het raakvlak van energie en ruimtelijke ordening. Het PON & Telos, Tilburg; 2022.
17. Oudejans J. Anders kijken naar de energietransitie. ROMagazine: <http://romagazine.nl/anders-kijken-naar-de-energietransitie/27618>. 2022.

OPGERICHT IN
1947

GEVESTIGD IN
TILBURG

KENNISONDERNEMING

STICHTING ZONDER WINSTOOGMERK

AANTAL MEDEWERKERS

30

INTENSIEVE SAMENWERKINGEN

MET UNIVERSEITEN EN ANDERE
KENNISINSTELLINGEN

SPECIFIEKE THEMA'S

- > VEERKRACHT
- > RUIMTE EN ENERGIE
- > OMGEVING
- > ARBEID
- > CULTUUR
- > ERFGOED
- > MIGRATIE
- > PARTICIPATIE
- > JEUGD
- > STURING

ONZE OPDRACHTGEVERS

- > PROVINCIES
- > GEMEENTEN
- > ZORG- EN WELZIJNSINSTELLINGEN
- > FONDSEN

HET
pon | telos

Over het PON & Telos

Maatschappelijke besluitvorming verbeteren

Wij zijn een sociale kennisonderneming in het hart van de samenleving. We beschouwen het als onze opdracht om maatschappelijke besluitvorming te verbeteren. Dat doen we door wetenschappelijke kennis met kennis van de praktijk te verbinden. We zijn van data, feiten en cijfers, maar geven die altijd een gezicht. Waarbij iedere stem telt. Voorkeuren en meningen halen we op, onderzoeken we, analyseren we en duiden we. Met prikkelende aanpakken en innovatieve methoden. Daarbij zijn we altijd gericht op duurzaamheid: de harmonieuze verbinding tussen sociale, ecologische en economische doelstellingen. Zo dragen we bij aan de kwaliteit van samenleven, nu en in de toekomst.

Met een multidisciplinair en creatief team van bijna 30 adviseurs en onderzoekers werken we vooral voor lokale en regionale overheden in Nederland (met een sterke kennispositie in Noord-Brabant), maar ook voor corporaties, banken, zorg- en welzijnsinstellingen, fondsen en maatschappelijke organisaties. We werken daarbij intensief samen met universiteiten en andere kennisinstellingen en zijn officieel partner van Tilburg University. Met onze kennis en inzichten adviseren we beleidsmakers en bestuurders. Zodat ze afgewogen keuzes kunnen maken. Zodat ze bestuurlijk kunnen vernieuwen. En zodat ze een positieve impuls kunnen geven aan de samenleving van morgen.

Stationsstraat 20c
5038 ED Tilburg
+31 (0)13 535 15 35
info@hetpon-telos.nl
hetpon-telos.nl